

ЩИРА РОЗПОВІДЬ ІВАНА ЧЕНДЕЯ ПРО ЛІТЕРАТУРНІ СПРАВИ НА ЗАКАРПАТТІ У 1954–1958 РОКАХ

Іван Чендей, мій батько, як, певно, багато письменників, вів щоденник. Серед його щоденникових записів є один осяжний, розпочатий 31 грудня 1958 року і завершений 20 січня 1959 року. Це своєрідні спогади та аналіз зробленого і пережитого на посаді секретаря Закарпатського відділення Спілки письменників України (від 28 вересня 1954 р. до 10 січня 1958 р.), про його добрі наміри і добрі справи та про партійні інтриги, негідну поведінку окремих спільчан. Спогади яскраво передають, як партійні представники тоталітарного режиму втручалися в діяльність письменницької організації, у творчий процес, як тенденційно приїжджих членів спілки протиставляли “відсталим місцевим, старим”. Писав їх батько, щоб “викласти біль душі на папері”, писав їх щиро та із вірою, що історія розбереться, чи правильно він чинив, приймаючи до спілки

Олександра Маркуша, захищаючи від несправедливої критики Андрія Патруса-Карпатського чи Петра Лінтура.

Батько, звіряючи свої думки Щоденникові про перебіг тогочасних подій у спілці, вірив, що “велике, світле, правдиве рано чи пізно візьме верх”. Прийшов час з історичної відстані подивитися на діяльність майстра художнього слова Івана Чендея на посаді секретаря Закарпатського відділення Спілки письменників України. Тому й пропоную для філологічної серії «Наукового вісника Ужгородського університету» батькові спогади про стан літературної справи на Закарпатті у 1950-х роках, слово в слово за рукописом, правда, поки що з незначними скороченнями.

10 листопада 2010 р.

Марія Трещак

Іван Чендей

УРИВОК ЗІ ЩОДЕННИКА

31 грудня 1958 року. 20 годин 40 хв.

І ось залишається кілька годин старого року. Ще один рік відійде, ми станемо на рік старшими, а це заставляє нас замислитися серйозно, глибоко над тим, що ми зробили, з чим ідемо до нового року.

Я особисто не задоволений собою, не задоволений роботою, не задоволений отим плином, який забирає часто найдорожчі хвилини, забирає найдорожчу енергію.

Письменник повинен писати. Письменника красять книги, твори. Не знаю, як хто, але я рідко пишу, рідко сиджу за творчою роботою. Багато у нас справ, засідань, багато тратимо ми нервів, часу, здоров'я на пусті, нікому не потрібні справи (ні, комусь портібні, непотрібні літературі).

Не знаю для кого – можливо, для себе (звичайно, в першу чергу для себе!), можливо для синів, щоб знали, яким був батько, не корили його, тобто, були до нього більш поступливими, але мені хочеться викласти біль душі на папері, розповісти про все, про все, що лежить нині на серці. І ось я поділюся думками з щоденником про стан літературної справи, більше того – поділюся думками про роки, що минули з 1954 року, думками про майбутні роки. Буду щирим! Перед ким мені що таїти? Перед собою? Ні!

Чотири роки роботи моєї у відділенні Спілки письменників минули. Як літератор, за ці чотири роки я можу підвести перший, скромний підсумок. Мною видано у світ книги: “Чайки летять на Схід” – 1955 рік, “Вітер з полонин” – 1958 рік, “Терен цвіте” – 1958 р.

“Вітер з полонин” – книга, що вийшла у Києві, “Чайки...”, “Терен...” – в Ужгороді. За цей час мною видано в світ книгу оповідань Моріца Жігмонда, котру я переклав, поспіль з О. Маркушем перекладено з угорської мови роман Й. Мора “Жовта троянда” і “20 000 років під кригою” цього ж автора. За чотири роки мною зроблено серйозну редакторську роботу при підготовці у друк творів Л. Дем'яна і Ф. Потушняка – літераторів старшого покоління, написано післяслово до книги “Весілля без жениха” Л. Дем'яна та “Марамороські оповідання” О. Маркуша, літературно опрацьовано казки на антирелігійну тему, що вийшли окремою книгою “Скавав піп через пліт” та впорядковано великий збірник закарпатських народних казок, котрий має вийти в 1959 році в обл. в-ві рос. мовою. Робота над цим збірником забрала від мене багато часу, енергії, та вона й дала мені чимало, бо я познайомився добре з нашою закарпатською казкою. Мною зроблено, звичайно, далеко менше, ніж можна було б зробити. Не знаю, чи служить для мене деяким виправданням факт безперервних поїздок – ну досить хоч би сказати – в 1957 році я проїздив більше, як дев'яносто днів, в 1958 році – понад 100 днів. Коли врахувати, що поїздки були в різні місяці року (часом – не встиг приїхати, як треба було їхати знову), що й до виїзду і після приїзду втрачалося кілька робочих днів, можна уявити собі умови часу, в якому доводилося працювати. Та про умови потім.

Хотілось би підвести певний підсумок роботи у відділенні, в якому я працюю ось уже чотири роки.

Як не прикро, але, на жаль, ні перший керівник Закарпатського відділення СПУ, ні другий не виявились такими, щоб змогли по-справжньому згуртувати літературні сили, націлити їх для роботи плідної і активної. А. Патрус-Карпатський, що став до “керма” першим, виявився людиною надто честолюбивою,

дбав всебічно про свої особисті інтереси; Ю. Гойда, покійний, хоч і був добрим поетом, та виявився поганим керівником. Організація жила якимось диким, вічно нервозним життям, не було певної чіткої лінії, спроби акумуляції творчих сил, була велика непослідовність у вчинках керівника, що й дало себе знати.

На певному етапі в організації відділення першими радниками, друзями і помічниками Ю. Гойди були Кость Дрок і Микола Шаповал – люди випадкові на Закарпатті, як, певно, випадкові і в літературі. Обидва з намірами добути літературне ім'я, обидва не без здібностей, виявились досить підленькими, морально гнилими, капосними людьми. Звичайно, обидва вони не могли бути тими, до яких би тягнулися люди, й трапилося так, що їх погані вчинки були і вчинками Ю. Гойди, котрий опирався на них, слухав їх. Великим лихом для нашої Закарпатської письменницької організації було і є те, що доля не дала нам такого вищестоячого працівника в партійних органах, який був би справді мудрим, послідовним, добрим керівником. Я маю тут на увазі, в першу чергу, секретарів з питань ідеології. Справді, не таланило нам з ними.

Зокрема обмеженим, злим, не бажаним вникнути в наше культурне, літературне (мабуть, за рівнем своїм не здатний!), художнє життя є нинішній секретар обкому партії Повх. Нездатність працівників обкому по-справжньому спрямувати роботу Ю. Гойди в минулому, допомогти йому мудрою порадою і сприяли, що організація опинилась в стані, коли ніхто не приходив на збори, а керівник її не мав ніякого авторитету в письменників.

Трапилося так, що протягом довгих років велика група з колись відомих, з добрими можливостями, письменників опинилась поза літературним життям. Протягом довгих років відмовчувався прекрасний вчений, письменник Ф. Потушняк, котрий в дорадянській час надрукував біля 10 книг; працював бухгалтером в міжрайонній конторі (спершу працював він бухгалтером в райспоживспілці) наш, в минулому широко відомий, видавець журналу “Наш рідний край”, автор кількох десятків підручників, автор кількох збірників книг художньої літератури, етнограф і фольклорист Олександр Іванович Маркуш; не видав жодної книги впродовж 1944-1955 років Лука Дем'ян – широко відомий в минулому на Закарпатті письменник, збирач фольклору, не надрукував книги і Йосип Жупан – письменник старшого покоління, реалістичні оповідання якого – “Павлик”, “Порошки” можна вважати прекрасними зразками новелістики. Було втрачено надії, що колись видасть книгу й Ю. Боршош-Кум'ятський – поет оригінальний і цікавий, автор багатьох книг в дорадянську пору.

Чому сталося так, що значна частина письменників Закарпаття минулого не включилася відразу в творчий процес в радянський час?! Є тут цілий ряд причин і, можливо, не всі мені вдасться висвітлити. Одною з причин слід вважати той факт, що не відразу була приділена літераторам належна увага, самі ж вони – інтелігенти минулого, певно, якийсь час не відчували в собі певності, адже ж рамки розширилися. Закрпаття влилося у велику радянську сім'ю, возз'єдналося з Україною, яка мала великий, могутній загін письменників; закарпатські ж письменники влилися в цю сім'ю, маючи слабкі знання мови і недостатній професійний рівень.

Якщо закарпатська література (коли так можна сказати) відповідала, чи не відповідала так званим місцевим потребам, носила на собі знак обласної обмеженості, – в радянський час перед літераторами стали високі завдання: вирватися з рамок обласної обмеженості, вивчити досконало мову, набути добрі професійні навички, визначити своє політичне кредо і стати твердими ногами в один ряд з письменниками Києва, Львова, Харкова і т.д. Треба зважити ще на один істотний момент: радянські літератори в основі своїй – професіонали, мало хто з літераторів десь працює в штаті, (літературна праця завжди забезпечує в радянських умовах життя літератору), літературна справа на Закарпатті в основі своїй носила аматорський характер – коли літератор був літератором, що мусів мати і певну службу, бо з літературної праці він би ніколи не прожив. Навпаки, часто письменники з власних коштів видавали книги, так звані “власним накладом”.

Мабуть, не варто тут відкидати й ідейних моментів. Шалена політична, релігійна, мовна боротьба, що точилася в дорадянську пору на Закарпатті, важкий економічний стан, різні напрямки серед діячів культури – зокрема, реакційний русофільський – давалися взнаки, й письменники, безумовно, не могли бути осторонь тої боротьби. Значить, навряд чи хтось з письменників прийшов в радянську пору без певного на шарування, чистим.

Все це заставляло тих, хто видав політичним життям в області, повинен був розібратися в культурному житті, літературному, допомогти письменникам вийти на широкий шлях плідного і корисного діяння, повинні були допомогти письменникам побачити манівці, якими вони блукали багато літ, і світлі перспективи, які перед ними відкриває радянська доба.

Та цього не сталося! Хто винен, нехай розбереться історія! Я зупинюся на окремих моментах зі своєї службової практики, а це проллє світло й, можливо, дасть колись комусь змогу легше зрозуміти, чому від окремих літераторів роки випали з творчого життя.

28 вересня 1954 року в Закарпатському відділенні Спілки письменників відбулися звітно-виборні збори. Зборам передувала скандальна історія Ю. Гойди з Павлом Цибульським – тоді редактором Закарпатського книжкового видавництва. Ю. Гойда – людина запальна, не завжди продумана у висловлюваннях, образив П. Цибульського, який поскаржився на нього в обком. Обкому, вірніше відділу, яким відає Повх – відділу ідеологічних організацій, саме цього й потрібно було. Довівши організацію до розвалу, Гойда з організації мусів іти, вірніше, з поста її керівника, скарга ж Цибульського – літератора, що не вартий п'яти

Гойди, стала палицею. Й Гойда мав іти саме “завдяки” йому з відділення “з музикою”. Пригадую партійні збори у відділенні СПУ, на яких розглядалася скарга П. Цибульського і непродумана поясновальна записка Ю. Гойди. На тих зборах Ю. Гойду довели до сліз. У перерві він вийшов і заплакав. Виступав кожен, кому тільки хотілося погострити зуби, і тоді я побачив: найкращі друзі колись, опора Юрка, від нього відсахнулися, взяли ніс по вітру й не рахувалися ні з чим – ні з нервами, ні зі здоров’ям Гойди, ані з етикою. Не виступав я один. Більше того, в перерві я підійшов до Юрка, взяв його за плече зі словами: “Юрку, не плач! Візьми себе в руки, ти не дитина. Справи можуть піти гаразд, обернися обличчям до людей, налагодь відносини, роботу! Ти молодий! Тобі ще жити й працювати!”

Я не виступав не тому, що не мав чого сказати – сказати було що: стосовно мене Юрко був багато разів несправедливим, я не раз зазнавав від нього кривди, та виступати й бити, коли били всі, коли гострили зуби всі, я вважав аморальним, неетичним, хоч і нині шкодую, що не виступив на його захист і не ляв тих, хто довів його до стану, коли організація виявилася розваленою, авторитет письменника похитнутим...

(Запис був продовжений 20 січня 1959 року. – М. Т.)

...На зборах я вже знав, що мені доведеться очолити відділення. Ні морально, ні творчо я до цього підготованим не був. Я знав, на яке “господарство” доведеться прийти, по-друге, я мав добру роботу – завідував відділом літератури і мистецтва в “Закарпатській правді”, котрій віддав десять років, в котрій, зрештою, працював на тій ділянці, яка була найбільш дорогою, по серцю і душі. Останній рік роботи дав мені багато радості, й іти з відділу після того, як робота в ньому була налагоджена, мені аж ніяк не хотілося. До того ж, я живився з колективом редакції газети, котру полюбив, котра і нині є мені рідною. По-третє, я не мав окремої книги творів, яка б зарекомендувала мене і широким колам читачів бодай на Закарпатті, котра, по суті, була б моїм “паспортом” в літературі. Я знав, що, крім мене, в організації є ряд товаришів, які мають куди більший доробок, котрі, можливо, і претендували б посісти місце керівника. Крім всього, я знав про те, яким поспішним порядком мене приймали в Спілку, вірніше – переводили з кандидатів у члени тільки для того, щоб я формально мав право очолити організацію. Все це заставляло мене думати над тим, що, справді, протягом ряду років ми у відділенні не підготували на випадок гострої портеби заміну Ю. Гойді на посту канцелярському – керівному. Мені трохи смішною здавалася та комедія підготовки заміни керівника письменницької організації, на все я дивився дуже тверезо, тому воно мене і не “заколисувало”; я знав, що роботи непочатий край, і доведеться добре засукати рукави, щоб організацію вивести на шлях.

Звітно-виборні збори показали всю складність обстановки. Складність цієї обстановки виявилася зокрема при голосуванні, яке, в порушення статуту Спілки письменників, було проведене відкритим порядком. Робота попереднього секретаря відділення була в резолюції визнана незадовільною. (Пам’ятаю, як бідний сам Гойда голосував за визнання роботи незадовільною!) За те, щоб мені очолити організацію, голосувало шість членів Спілки: Мейгеш, Панько, Лінтур, Томчаний, Ладижець, Балла; Потушняк на голосування не прийшов, я утримався, Гойда і Тевельов – утрималися, що означало – голосували проти. Коли б провели голосування закритим порядком, могло бути гірше, і цікаво, що тоді робили б керівники, від яких залежала заміна Гойди мною?

І ось збори відбулися. П. Й. Панч, М. П. Стельмах, О. В. Килимник “провели” на пост секретаря мою кандидатуру, і я формально став керівником відділення. Переді мною були місяці напруженої роботи, якою треба було оплатити й аванс, виданий зборами, обкомом партії, Києвом, треба було – головне – сплатити борг як письменнику, котрого без книги – рідкий випадок в практиці Спілки письменників, прийняли в члени СПУ та ще й “довірили” керувати письменницькою організацією – відділенням СПУ.

Що я вважав найнеобхіднішим зробити в організації? Тобто, яку мету як керівник творчого колективу я ставив перед собою? Яка була моя програма?

По-перше, я вважав необхідним консолідувати творчі сили, згуртувати навколо відділення актив, який давав би поповнення достойне письменницькій організації. Я вважав за гостру необхідність ліквідувати несправедливість стосовно письменників старшого покоління, котрі опинилися поза літературним життям; одною з необхідностей було ліквідувати нерівне ставлення до літераторів, тобто той смішний поділ на “маститих” і “немаститих”, який відчувався протягом ряду років; була потреба подбати про згуртування тих, котрі хоч і були членами Спілки, та чули до себе нерівне ставлення і, зрештою, не виявляли жодних прикмет творчого діяння (Лінтур, Потушняк). Відповідальним завданням було повернути честь письменницькій організації, підвищити оціночні критерії до творів, подбати про навчання літераторів, про дисципліну на зборах, котра має бути рівною для всіх – як членів Спілки, так нечленів, як до тих, що мають книги, так до тих, що приходять у відділення з першим твором.

Необхідність диктувала розшукати літературну спадщину Дмитра Вакарова – поета, що був замучений у фашистських концтаборах в 1945 році і спалахнув яскравим, гнівним талантом опору і боротьби в 40-і роки – роки найжорстокішої неволі і гніту, коли на Закарпатті хазяйнували угорські фашисти. Роботи, як видно, було досить, потрібна була добра воля, бажання, енергія й дуже нерви, крім вміння.

Щонайперше, я вирішив зібрати літераторів, з усіма поговорити, зокрема, зайнятися конкретно силами з старшого покоління. Я вважав необхідним в кожного побувати особисто, поговорити, розпитати про життя, дізнатися про настрої.

Березневого дня 1955 року я поїхав до Хуста, щоб навідатися до Маркуша. Маркуша я пам’ятав ще шкільним інспектором в Тячеві, коли вчився в сільській народній школі. Мені уявлявся він людиною

симпатичною, скромною і від природи мудрою.

Був сонячний провесняний день. На фоні гірського неба окреслювалися контури старовинного Хустського замку. Приємно було проходити вулицею старовинного Хуста, з котрим у мене зв'язано так багато спогадів. Тут починалася моя юність, сюди 1935 року я прибув із села, щоб назавжди з нього піти, тут я провів 7 років за гімназійною партою. Боже, скільки хвилювань завжди обіймає мене, коли я в цьому місті, скільки хвилюючих дум переносить мене в далекі, неповторні літа!

З редакції районної газети я подзвонив у райспоживспілку, бо знав так, що саме там О. Маркуш працює бухгалтером.

– У нас Маркуш давно не працює! – почув я відповідь, попросивши, щоб його покликали до телефону.

– А ви не скажете, де він працює? – питаю я далі.

– Он працює, як будто бы, в конторі сільхозснаба.

Дзвоню в сільгоспспостач. Виявляється, що О. Маркуш працює саме тут. Домовився я з ним, що навідаюся в сільгоспспостач і тут ми з ним зустрінемося.

Приходжу в міжрайонну базу. Шукаю О. Маркуша. В холодному, напівтемному півпідвальному приміщенні контори, в якій висів той характерний сухух дещового тютюну, фанери, що зопріла від вологи, паперів і клею, я побачив за столом літнього, із загостреними рисами обличчя, чоловіка. Сидів він у ватяній фуфайці, зігнувшись своїм сутулим корпусом над бухгалтерськими документами, підогнувши під себе ноги, поверх черевиків яких були взуті галоші. Я привітався, сів на стілець і відразу не знав, з чого розпочати свою розмову з ним.

– Як здоров'я? – питаю.

– Хвалитися нема чим. Знаєте, як в мої роки.

Невелика пауза. Я придивляюся до його обличчя й бачу мудрі, хитрі очі. Очі, котрі й справді немало бачили на своєму віку, проникливі, письменницькі, з добротою.

– А як письменницька робота?

– Письменницька? Я й боюся казати, що колись був письменником.

– А чому?

– Щоб знову не залишитися без роботи!

– А що таке? – нічого не розуміючи, розпитую я.

– Хіба не знаєте, що я кілька місяців не міг роботи дістати після звільнення з райспоживспілки.

Пізніше я дізнався, що на одних із закритих партійних зборів у райспоживспілку якийсь дурень (м'яко кажучи!) виступив з обуренням, як то може бути, що в системі райспоживспілки працює письменник, що колись, за чехів, маляр, писав твори? Досить було цього, щоб письменника О. Маркуша – (єдиного письменника в цілій системі споживчої кооперації Радянського Союзу) звільнили з роботи, щоб він потім вештався без роботи, шукаючи посади для шматка хліба. Соромно, прикро, до болю прикро.

Дорогою додому – час був обідній – я звернув увагу на взуття О. Маркуша. Адже ж було по-весняному сухо і тепло, а О. Маркуш ішов у галошах.

– Чому Ви в галошах? – спитав я його, зацікавившись.

Маркуш на хвильку став, вийняв черевика з галоші – й я побачив пальці, що вилізли з рваних черевиків:

– Порвав, а за що купити нові, не знаю, – мовив він.

Далі ішли ми мовчки.

На прощання я попросив О. Маркуша, щоб підібрав усі свої оповідання в рукописах, всі книги, що колись друкувалися, надіслав до відділення, де можна буде прочитати й потім подумати про видання кращого з добробку...

Пізніше я дізнався про те, що О. Маркуш жив у хаті жида Золдана (хату жид купив від вчителя тоді, коли О. Маркуш вже жив у ній), що дружина О. Маркуша – літня жінка віком понад 60 років – змушена була прибирати в домовласника, по суботах розкладати вогонь, свічки палити і т.д., щоб тільки Золдан не підвищував плати за кімнату (О. Маркуш жив в одній кімнаті од вулиці), не домагався виселення. До речі, О. Маркуш мав власну хату в Тячеві, та оскільки вона була на самому кордоні чи при кордоні, потрапила в зону відчуження й була зайнята прикордонниками для їх цілей.

Цікавий і той факт, що О. Маркуш протягом ряду років вів безплідне листування з місцевими органами влади, писав у Київ, домагаючись, щоб йому за власну хату в Тячеві дали порядком рекомпенсації хату в Хусті чи тому ж Тячеві. Переписка нічого не давала, поки нарешті в цю справу не встряло і відділення Спілки. Після листів у відділення СПУ, після моїх розмов з Іваном Михайловичем Вашем, Іваном Гарагоничем пощастило нарешті добитися того, що О. Маркуш отримав у Хусті будинок замість того, що мав у Тячеві. Це була справді добра допомога для О. Маркуша, який мені завжди говорив: "Іване Михайловичу, тільки одну маю мрію – ще раз на старі коліна мати власний куток і власну стріху над головою..."

Багато-багато можна б писати, говорити про життя-буття письменників старшого покоління в радянські роки, про те, як вони самі украли від себе 10 добрих років активної діяльності, як ми допомогли їм зробити це; про те, як нерозумні люди, що відали питаннями ідеології, не побачили того, що у нас було цінного, що треба було взяти на озброєння нашому часу. Питання письменників-закарпатців в радянські роки

– це питання складне, нелегке, штучно заплутане, питання, яке заставляло вже й ще буде заставляти деякого червоніти. Диким і нині вважаю факт, коли в минулому добре відомий письменник Лука Дем'ян – службовець-залізничник в Мукачеві, підмітав перон, будучи черговим по вокзалу. Диким вважаю момент(коли б тільки момент), коли не обходилися жодні збори інтелігенції, на яких би огульно, грубо, безцеремонно не критикувалися Ф. Потушняк, П. Лінтур. Диким вважаю момент, коли (не без вказівки зверху) Ю. Гойда скликав збори, на яких поставив питання про виключення Ф. Потушняка та П. Лінтура з рядів членів Спілки письменників (здається, 1952 р.) за те, що вони нібито давно нічого не пишуть. Насправді ж ті збори обернулися проти Ю. Гойди і тих, хто рекомендував їх скликати, бо всі охнули після того, як П. Лінтур виступив, показав гору матеріалів, над якими в останні роки працював, а Ф. Потушняк іронічно посміхнувся й сказав: “Поки письменник живий, його ніколи не можна хоронити. А буває й таке, що письменник тільки після смерті починає жити...”

Багато можна б розповідати про наших письменників. Кожного з них я знаю добре, бачу недоліки, позитивне, знаю досить глибоко душу кожного і настрої. Вірю і певен в тому, що колектив наш дужий, творчо потенційний, що коли б він так страшно не був відірваний од життя, міг би багато робити корисного.

А тепер про Василя Повха, людину, яка очолює і направляє (повинна б направляти) ідейне життя творчих, культосвітніх колективів. Особисто я (може, гірко помиляюся!) переконаний, що це чоловік абсолютного випадковий на посту секретаря обкому з питань ідеології; людина, яка не знає ні літератури, ні образотворчого мистецтва, ні театру, ні музики, ні культосвітньої роботи. Це людина, з уст котрої протягом шістьох років я не чув жодної свіжої, оригінальної думки, запального слова; це людина, здатна до інтриг, дворушна і фальшива, непослідовна в роботі, мстива і зла.

Прийшовши у відділення на роботу, я дав собі тверезу відповідь про те, що треба зробити багато й багато і як керівнику, і як письменнику, щоб виправдати довіру організації – як своїх товаришів, так товаришів із Києва. Настрій у мене був пригнічений, моральний стан – досить важким, бо труднощів перед собою я бачив немало. Одного дня викликав мене до себе В. О. Повх. Я сподівався, що оскільки це трапилось незабаром після зборів, він морально мене підтримає, порадить, як працювати, щоб справи пішли гаразд, розпитає про мої плани, думки і т.д. Та цього не трапилось. Повх почав мені читати мораль, як личить читати людині, якій справді загрожує зазнайство, яка сама себе переоцінює, закопилила носа в небо тощо.

– Ви дивіться, бачите, як вас приймали!.. – почав читати мораль Повх мені, явно натякаючи: коли б ми не провели зборів з відкритим голосуванням, вас би провалили і т.д., що Ю. Гойда і Тевельов голосували проти вас. Я слухав-слухав оцю “сентенцію” і досить неглибоку за змістом і думкою мораль, далі промовив:

– Знаєте що, Василь Олексійович! Я мав досить добру роботу в редакції газети “Закарпатська правда”. Та робота мене цілком і повністю влаштувала і задовольняла. До вас на ліпшу роботу я не ходив проситися, тому вважаю непотрібним цю нашу розмову. Я реально бачу все, дав слово на зборах, що буду працювати чесно і, повірте мені, що буду працювати чесно.

Повх поблід, змінився в обличчі, та замовк, не сказавши більше і слова. Розмови далі не було між нами, і я собі пішов.

Працював я не за страх, не за славу, не за похвали і подяки, а за совість, так, як диктувало мені моє сумління і серце. Наслідки цієї роботи помітні, про них нині знають всі, хто доброзичливо оцінює обстановку, чесними і прямими очима дивиться на стан справ.

Уже той факт, що в організацію на нині влилося 8 нових членів Спілки (О. Маркуш, Лука Дем'ян, Ю. Боршош-Кум'ятський, В. Поп, П.Цибульський, В. Вовчок, П. Угляренко...), що до Спілки прийнято нами в Ужгороді В. Ковача, Й. Жупана, В. Діянича, Ю. Керекеша – їх справи ще не розглядав Київ; той факт, що вийшли книги Маркуша, Луки Дем'яна, Ф.Потушняка, Й. Жупана, що після 8-мирічної перерви видав книгу Боршош-Кум'ятський; той факт, що зібрана і видана, хоч і не повністю, спадщина Вакарова, що у нашому активі серйозний загін, з числа якого приходитимуть в письменницьку організацію нові члени, є свідченням нашого зростання. Й оскільки мені доля судила очолювати письменницьку організацію, так чи інакше я не стояв в стороні від роботи нашої.

Незабаром має вийти в Москві великий збірник “Закарпатские новеллы” у видавництві “Советский писатель” (в збірнику 10 авторів з більш як 45 новелами), факт нашого творчого звіту в Києві в 1957 році і поїздки групи літераторів у Москву у складі письменницької делегації Західної України для творчого звіту в травні 1945 року (Боршош, Балла, Маркуш, Вовчок, Чендей) є позитивним, свідчить про наше змузнення і силу.

Василь Вовчок випустив у світ збірку віршів “Добрий день”. Молодий поет привітався віршами з читачем, обіцяючи йому нові твори і книги. Без сумніву, обдарований поет потребував підтримки і водночас науки, деяких застережень від зайвої пози, “якання” і т.д. “Советское Закарпатье” виступило з рецензією, що носила захвальний характер. “Закарпатська правда” виступила з рецензією В.Ариповського, в якій на недоліки вказувалося більше. Рецензія В.Ариповського була дещо гоструватою, з різкими кутами, але в принципі була правильною. Можливо, не слід було накидатися на молодого поета так гостро, як це вчинив В. Ариповський, але багато корисного в рецензії було. Василь Поліщук – гол.редактор в-ва, редактор альманаха «Карпати» (ще тоді «Радянське Закарпаття»), В. Ладижець відразу ж написали статтю на статтю Ариповського й прийшли до Шабаліна, щоб газета її вмістила. Та оскільки газета статтю Ариповського

друкувала не порядком дискусії, природно, що Шабалін відмовився її друкувати. Поліщук і Ладижець тоді подалися до Повха; його легко було переконати, що Ариповський “дискредитував” молодого автора, й Повх взявся давати вказівки, щоб «З.п.» статтю Поліщука і Ладижця на статтю Ариповського надрукувала. Заручившись підтримкою – я був переконаний, що стаття Ариповського в принципі правильна, – Шабалін категорично відмовився друкувати статтю Ладижця і Поліщука. Не допомогла й розмова Повха з Шабаліним у присутності І. Ваша, де Повх скаржився, що Шабалін упрямиться і відмовляється друкувати статтю. Шабалін І. Вашу відповів:

– Най підписує Повх газету і най друкує статтю.

На цьому конфлікт Шабаліна і Повха через статтю Ариповського на книгу Вовчка і статтю Л. та П. був вичерпаним. Та конфлікт з Повхом через статтю зі мною тільки почався. А було воно ось як.

В Києві проходила республіканська нарада (здається, в квітні 1957р.) з питань літературознавства і літературної критики. У зв’язку з цим в Закарпатському відділенні Спілки письменників теж мала відбутися нарада. До наради йшла ретельна підготовка. Одного дня – дзвінок з кабінету Повха, щоб зайти. Зайшовши, я інформував про збори, що мають відбутися

– Принесіть доповідь, щоб з нею познакопитися.

– Я виступати буду по тезах, не по доповіді.

– Покажіть тези.

– Добре!

(До речі, така постановка питання мене дещо вразила і здивувала. Мені доводилося виступати з дуже відповідальних трибун – з трибуни III з’їзду українського, з трибуни пленумів української Спілки і трибуни пленуму Спілки в Москві, – і жодного разу я не ганьбив письменницьку організацію, навпаки – завжди мені було сказано багато приємного про виступ товаришами-літераторами. Що це раптом за недовір’я?)

Раз треба принести тези, то я з ними другого дня і прийшов перед світле лице Повха. Як я побачив, найменше тези й цікавили його. Він хотів почути, що я скажу стосовно газет, які зроблю зауваження. Між нами відбулася майже до слова така розмова:

– Які претензії будете пред’являти газетам?

– Я не бачу зараз необхідності пред’являти претензії до газет.

– Чому?

– Газети зараз регулярно відгукуються на всі літературні явища, більш-менш кваліфіковано оцінюють їх, критикувати газети, чи пред’являти до них якісь претензії, не бачу потреби.

Холодно, спокійно, пронизливими очима Повх глянув і каже:

– Ви повинні розкритикувати «Закарпатську правду».

– За що?

– За статтю Ариповського й книгу Вовчка.

– А чому її критикувати? Мені здається, що стаття розумна і до неї треба уважно прислухатися. Я її критикувати не буду!

– Як?! Чому не будете?! Вона написана з формалістських позицій, Ариповський перекреслив молодого автора...

І понесло, понесло... Я слухав-слухав, а далі знову:

– Статті критикувати не буду, бо бачу її розумною, теоретично обґрунтованою статтею.

– А Поліщук і Ладижець думають не так!

– Ну і що ж? Я їм своєї думки не нав’язую, вони можуть виступити на зборах, на сторінках преси, а я вважаю, що говорячи про літератора-поета і літератора-критика, ми повинні стояти на позиціях об’єктивних, турбуватися не тільки за першого, але й за другого. Не бачу потреби заколисувати молодого автора, в якого наявні симптоми зазнайства, помітна декларативність, поверховість. Від Вовчка можна і слід вимагати більшого. Ми повинні вчити автора. Вовчок – тверезий, він пройшов добру життєву школу і розбереться, де що лежить.

Розмова далі пішла руслом натягнутим, я сказав, що коли не влаштовую як керівник, коли Ладижець є більшим авторитетом, я можу передати йому ключі і т.д., що, зрештою, я маю право і свою думку мати про ту чи іншу книгу, статтю і т.д.

Тут же сидів А. Мазанько, який кинув в мій бік:

– Що ви носитеся з старими, а молоді затираєте? Чому ви звинувачуєте обком в тому, що “старики” мовчали?

Не пам’ятаю дослівно, якою була моя відповідь, але точилася вона досить активно. Я сказав, що з “старими” воююся, бо бачу необхідність виправити і усунути стосовно них несправедливість, що мала місце на ряду літ; я сказав, що коли і піднімаю питання помилки стосовно групи літераторів, то мимоволі, його піднімають інші; я сказав, що неувага до людей – письменників старшого покоління – була і ми повинні на це не затуляти очей нині вже хоч би тому, щоб подібне не сталося в майбутньому.

– А що ви киваєте на партію? – каже Мазанько.

– Я на партію не киваю. Бо ні т. Карпенко, ні т. Бойко не є партія. І т. Повх – не партія. Поняття партії ширше, воно виходить за межі одної особи, на якому б посту вона, ця особа, не стояла. А ви, товаришу Мазанько, щодо письменників старшого покоління найбільше винні, бо ви на Закарпатті найдовше, і

кому-кому, а вам треба було вникнути в наше літературне господарство і вивчити людей.

Мазанько пожовк, поблід, але замовчав. Пізніше ми з ним не раз зустрічалися, мали багато розмов по ділу, але не було випадку, щоб я хоч крихітку злоби чи невдоволення з його боку відчув до себе, що, безумовно, викликало повагу і симпатію. В його особі я бачив людину не мстиву, незлопам'ятну.

Прийшов день зборів, на яких я виступив із доповіддю. Я залишався при своїй думці. Поряд з розмовою про літературну критику в області, її завдання, я підняв низку важливих питань: зокрема, питання необхідності вивчити процес літературного минулого на Закарпатті, написання літературно-критичного нариса, монографій тощо. Я закликав по-господарськи, розумно підійти до літературного минулого, відсіваючи полову від зерен. Про статтю В.Ариповського я говорив як про серйозний виступ газети. Ніхто цього не заперечував у своїх виступах.

К. Черкашин, наприклад, сказав так:

– Ми тут чули виступ Чендея, який закликав дослідити й написати про літературне минуле на Закарпатті. Думаю, що коли цього не буде зроблено, українська література і культура втратить небагато, а от коли не буде досліджено теперішнього стану, це уже біда.

Що можна було відповісти на ці слова?

В заключному слові я сказав щодо сказаного Черкашином приблизно так:

– Думаю, що така думка, яку висловив тут К. Черкашин, є невірною. Більше того, вона не робить честі керівнику великого культурного і політичного закладу, який очолює т. Черкашин. Я не закликаю ідеалізувати минулого. Ідеалізувати нам справді немає чого! Я закликав вивчити його, щоб нарешті знати що до чого. Подібні думки до тих, що їх висловив К. Черкашин, ми вже чули ну хоч би з уст Гільбуха, який в свій час був єдиним «обізнаним» цінителем нашого минулого. Подібні думки ідуть від тих невеликих голів, що думають, ніби на Закарпатті до радянської влади була тьма тьменна, що люди й сонця Божого не бачили. Ні, тут було сяке-такє духовне життя, люди за щось боролися, щось робили, до чогось прагнули і про все краще нам нині треба сказати. Настав час нарешті зробити це. Не на голому місці вирости літератори Гойда, Маркуш, Лука Дем'ян, Боршош. Нехай з скромними набутками, але все-таки з дечим ми зустріли нову дійсність.

Удовиченко сказав приблизно так:

– Ми, науковці, літератори повинні і партійним працівникам допомогти розібратися в літературному процесі минулого Закарпаття. Вони ж не можуть усього знати.

На зборах були присутні Ладижець і Поліщук, жоден з них не виступив проти Ариповського.

Минули два тижні після зборів. Одного дня я випадково довідався, що редактор «Сов. Закарпаття» дав записати в редакцію критика В. Попа. Про що йшла мова?

Фесенко від імені обкому, кілька разів підкреслюючи, просив Попа, щоб той написав статтю, в якій була б дана гостра критика Чендея, який «веде неправильну лінію»; критикові було обіцяно, що обсягом статті його не обмежують, може писати стільки, скільки вважає потрібним, що статтю надрукує і «Закарпатська правда» тощо.

Поп як не відкараськувався, йому було сказано кілька разів, що це доручення від імені обкому, що Чендея треба розкритикувати і все, дарма Поп доводив, що він не бачить для цього достатніх мотивів і не знає, за що критикувати.

– Ну добре! Ідіть, подумайте, завтра нам скажете про остаточне рішення! – були приблизно слова Фесенка Попу.

Другого дня Поп прийшов в редакцію з твердим рішенням замовлення на погромницьку статтю не брати й каже:

– Знаєте, я статті писати не можу ще й тому, бо не маю ніяких поміток зі зборів. (Збори по критиці і літературознавству ніби мали дати основний матеріал для статті)

– Матеріал вам дадуть Поліщук і Ладижець. Вони все записали.

– Тоді вони хай пишуть і статтю! – відповідає Поп.

– Вони статті писати не можуть, бо їм незручно!

– Чому?

– Вони приїжджі. Проти Чендея повинен писати місцевий. Значить, так і інформувати обком, що ви відмовляєтесь...

На цьому розмова з В. Попом і закінчилася.

Аналогічна розмова була проведена і з Микитасем. Той теж відмовився писати статтю, не бачачи для цього достатніх мотивів. Той, правда, погодився написати статтю про деякі питання чи проблеми літературного життя, які варто підняти, та застеріг: напише таку статтю, і щоб без його дозволу і слова в статтю не вставляли. Кілька тижнів стаття Микитаса пролежала в редакції. З нею ходили до Повха, погоджували, просили автора, щоб вписав бодай один гострокритичний абзац на адресу секретаря, але той відмовився, не бачачи на це потреби.

Дізнавшись про всі ці ходіння, викликання, організацію статей, котрі компрометували б мене як людину, яка стоїть на чолі відділення, я був не так здивований, як обурений. Дивувався я, бо вважав, що в першу чергу потрібно було розпитати про збори, зрештою, зібрати комуністів, з'ясувати все, а потім уже із статтею виступати, коли така потреба є. Обурювався я, бо вважав такі методи роботи з кадрами давно від-

жилими, методами нацьковування одних на одних, методами дрібного інтриганства, – ніяк не виховування.

Ну що ж, від Повха нічого кращого сподіватися і не можна було. З першого дня спільної роботи він побачив, що має перед собою не механізм, який буде виконувати сліпо всякі, навіть безглузді, завдання, а людину зі своїми думками, своєю головою на плечах. Повх – людина застарілих поглядів на методи роботи з людьми, тих методів, коли думав один за всіх інших, коли ламали хребет кожному, хто навіть посмів висловити сумнів в правильності тої чи іншої вказівки.

Моє щастя, звичайно, в тому, що Повх мені не може скоїти того, що коїв би колись, а в тім, що він не одному “кості поламав”, не сумніваюся й на мить...

Ще факт грубого адміністративного втручання в справі творчої організації, немудрого керівництва, чи скеровування роботи в «правильне» річище.

У березні 1957 року я був у Києві. Проходила нарада, після якої я на кілька днів ще затримався у справах. Раптом із Закарпаття посипалися дзвінки в прийомну Спілки, щоб я негайно повертався додому, бо “мусай залагоджувати якийсь міжнародний конфлікт”, як мовила Надія Миколаївна. “Що за конфлікт?”, – думаю я. Виявилося, що в «Літературній газеті» П.В.Лінтур виступив зі статтею «Співець Закарпаття», в якій позитивно оцінив творчість Карабелеша, не давши оцінки слабким сторонам його поетичної роботи. Нарешті, коли дзвінки вже не давали спокою прийомній Спілки, я пішов на аеровокзал, поміняв дати вильоту і подався додому до строку. В аеропорту мене вже чекала (разом з інструктором Трохимцем) легкова машина відділу агітації і пропаганди. Літак прилетів о 2-ій годині 20 хвилин по полудню, на 3 години було призначено бюро обкому, на яке мене і викликали.

Машиною я поїхав додому, обмив з дороги руки, і хутко в обком. Довго-довго начальство не виходило. Певно, йшла рада, як бути? Нарешті начальство вийшло. За стіл бюро став Ваш І. М. і покликав до стола мене:

– Ходи, проведемо збори письменників по обговоренню статті Лінтура про Карабелеша. (Як виявилось, йшлося про бюро обкому, та потім було вирішено, щоб це питання обміркували літератори. На збори було запрошено й письменників з районів, в тому числі О. Маркуша.)

Збори почалися. Їх веде перший секретар обкому, я сиджу біля нього, роблю помітки собі і “вивчаю” матеріали – копію листа В. Зозуляка з Пряшева про Карабелеша – в тому листі багато особистого; читаю статтю П.Лінтура поспішно, адже ж я її не встиг заздалегідь спокійно прочитати.

З вступною, вірніше, доповіддю, виступає Повх. Злоби у виступі достатньо. (Злоба зайва! Треба бути поміркованим, мудрим, йдеться про людей, зокрема – П.Лінтура, а чоловік він живий і не ворог нашій радянській дійсності!). В підсумку, збори були ганебним явищем ламання костей, жабомишодраківкою, з чого, звичайно, і Лінтур вийшов у досить таки непривабливому світлі зі своєю немудрою, шкідливою сентенцією і спробою твердження, що ніби на Закарпатті “переслідують російську мову” і т.д.

Розумними були слова Ваша І.М., коли він сказав, що за існуючим станом справ на Україні треба захищати українську мову і т.д. Мій виступ був поміркованим – не мав я морального права накидатися на Лінтура, знаючи його здавна, не мав я морального права мішати з брудом і Карабелеша, знаючи його твори «На смертельному рубежі» і «В Карпатах», чимало творів (часто досить-таки примітивних літературно, та не без серця!). Переданий на Закарпаття твір «Іван Кротон» ніде не друкувався, був, звичайно, шкідливим, нездоровим явищем, за що його автора треба було гостро критикувати, та не мішати з брудом, знову ж таки рахуючись із фактом, що Карабелеш – живий організм, не кусок каменю. До того ж надто прозорим і наявним був факт грубої тенденції, особистого, що домішувалося в справу з боку Зозуляка. Особисте там, де йдеться про великі справи, справу літературну, треба відкидати набік, піднімаючись вище дрібного, особистого.

Збори відбулися, залишивши враження дрібного в багатьох виступах, явно тенденційного. Зокрема, здивував мене виступ Миколи Климпотюка – людини, яка ніколи не відзначалася принциповістю, завжди годна була продати й найсвятіше за 100 грам горілки, людини аморальної. Він накинувся на А. Патруса, називаючи його всякими термінами – українським буржуазним націоналістом і т.д., ворогом тощо. Що за вітри раптом подули? Кому це знадобилося?

Після зборів мене запросив до себе І.М.Ваш

– Збери людей і дай нам думку відділення про Патруса – чи місце йому в Спілці письменників?

Зрештою, я знав, яка “думка” потрібна, матеріалу ж такого, який би давав нам підстави виносити рішення про виключення Патруса з членів СПУ в нас не було. Та й звідки він міг бути? А.Патрус після повернення додому з армії в 1945 році очолював Закарпатське відділення СПУ, в 1947 році був заарештований і дев’ять з чимось років пробув у місцях ув’язнення. За цей час він втратив усе, що мав – сім’ю, бібліотеку, одяг, меблі; в 1956 році повернувся додому до розбитого корита, маючи на руках документа: “Освобожден в связи с отсутствием доказанности в предъявленном обвинении”. За 9 років можна було справді змити з себе і великі гріхи, можна після 9-ти років пробачити провини! Та ні! Не так думає дехто!

– Дайте матеріал, який би нам дав право вирішувати справу! – кажу я.

– Ти знайди матеріал! – відповідає І.М.Ваш.

– А де?

Відповіді не послідувало.

– Іване Михайловичу! – кажу я, – думаю, що питання долі людини так легковажно вирішувати не

можна. Не так багато у нас талановитих людей, які можуть щось написати, щоб ми ними так легко розкидувалися. За роки роботи моєї у відділенні СПУ мені доведеться дати відповідь і через 10-20 років, тому ми повинні добре обмірковувати кожен крок. Надто багато помилок допускав мій попередник стосовно людей, щоб їх тепер повторювати.

На цьому розмова і закінчилася. Доречно буде пригадати, що в момент однієї розмови з Повхом було зачеплено Патруса. Я сказав про документа, якого бачив у Патруса, копію якого ми маємо, Повх мовив:

– Його випустили так...щоб подивитися...потім знову заберуть...

(Цікаво! Що за гра словами? Врешті не словами, а нашою радянською законністю).

Коли я написав повість «Терен цвіте», здав її до видавництва (Закарпатського), маючи на думці, що повість вийде друком в 1957 році. Здав я її наприкінці 1956 року. Здаючи рукопис «Держлітвидаву», включив до рукопису і повість, попередньо давши прочитати її головному редактору Роману Чумакові, котрий, зрештою, і мав вирішити, чи давати повість з новелами, чи ні. Я попередив Романа Чумака, що повість мною здана Закарпатському видавництву, на що він відповів:

– Ми до тебе жодних претензій не маємо. Наше видавництво має право повторного видання, друкуй собі повість на здоров'я в Закарпатті окремо, а в книгу твою ми її включимо обов'язково.

В Закарпатті ж видавців я попередив, що повість мною здана в рукописі до «Держлітвидаву», застеріг, щоб не трапилося потім неприємностей, щоб мене не звинуватили в тому, що я видаюся у двох видавництвах.

– Ну что ж! Повесть у нас идет отдельным изданием, в Киеве идет в сборнике. У нас выйдет раньше книга, там – позже. Ничего ненормального здесь нет. Повесть будем печатать!

Та Черкашин після одного перебування в Києві запросив мене до себе і каже:

– Я был в Киеве. Имел крупный разговор в главиздате. На ходатайство Чумака – главного редактора «Держлітвидаву» главиздат твою повесть с нашего плана снимает, поскольку она идет в твоей книге в «Держлітвидаві»

– Знімаєте – знімайте, коли це суперечить видавничим нормам і коли таке клопотання «Держлітвидаву» було! – відповів я.

Та незабаром мені «пощастило» побувати в Києві. Зустрівся я з Романом Чумаком. Виявилося, що «Держлітвидав» ні з якими клопотаннями про зняття моєї книги з плану в Ужгороді не входив; виявилося, що й Головвидав ніяких вказівок знімати книгу з плану в Закарпатті не давав! От тобі і комедія Повха! Адже ж без нього Черкашин ніколи не посмів би зняти моєї книги з плану, це питання саме з ним погоджувалося! Розмова з Анною Пашко, яка саме допомогла, щоб книгу видали в Закарпатті, це підтвердила. Цим обурювався Л. Новиченко, який дзвонив Лосеву. Лосев з Головвидаву передав, що на випадок, коли Ч. будуть «обижати», щоб звернувся в Головвидав за допомогою. Та за допомогою звертатися не доводилося. Повесть вийшла на Закарпатті теж, правда, із запізненням через цю гру на цілий рік. Вийшла у 1958 році, читач її не отримав у 1957-му. От такі «довгі руки» у Повха. Не зупиняється навіть перед явно злочинними діями стосовно літературних справ. Та хіба йому дорогі справи літератури ?..

У 1957 році, в грудні, на Закарпатті разом з І.І.Гончаренком побував секретар Спілки письменників Союзу Василь Олександрович Смирнов. Смирнов приїхав, щоб познайомитися зі справами організації, поговорити з людьми. Поїздка мала характер підготовки до творчого звіту, з яким письменники Західної України мали виступити в травні у Москві. В час розмови з Іваном Гончаренком та Василем Смирновим я висловив таку думку, щоб до Москви поїхали письменники, які в Москві ніколи не були, оскільки наступна поїздка носитиме характер не так творчий, як творчо-пізнавальний. Порадившись із Києвом, було вирішено рекомендувати секретаріату в Москві таких товаришів із Закарпаття: О. Маркуша, Ю.Боршоша-Кум'ятського, В.Вовчка, Л.Баллу. Мені доводилося ввійти в список п'яти не стільки як прозаїку, але і як керівнику організації, що мусить представляти відділення та інформувати про його роботу.

Можна було питання, кому їхати в Москву, обмірковувати у відділенні СПУ, зібравши літераторів, та, знаючи людей, робити цього не хотілося. Надто вже багато розмов було б навколо кандидатур, бо кожен хотів би поїхати, і навряд чи хтось дуже б рахувався з тим, що треба поїхати саме товаришам, які у Москві не бували...

Минув певний час, і з Москви надійшло повідомлення про те, які книги закарпатських письменників плануються до видання (зокрема, приємним був факт, що до видання рекомендованою була велика книга закарпатських новел, про яку ми так багато клопотали!). Отримавши повідомлення з Москви, я негайно інформував Повха про наступний творчий звіт, про те, хто має із Закарпаття на нього поїхати. Повх навіть слова не сказав, яким би заперечив склад нашої групи чи висловив невдоволення. Та й що тут було сумніватися в тій чи іншій кандидатурі? Крім мене, жоден з письменників у Москві не бував, всі вони були членами Спілки, всі з добрим творчим доробком і яскравим творчим обличчям. Тим більше, що в групі достойно були представлені і старші літератори, і молодь, поезія і проза, один з товаришів представляв угорську групу літературного колективу області. Здавалося, що краще не придумаш.

Раптом дзвінок Білоусова:

– З ким ви погоджували, хто має їхати до Москви?

– Говорив з товаришами, зокрема, з Климпотюком. Потім, кому їхати, вирішувала Москва з Киє-

вом.

– А ви товаришів збирали, щоб вони визначили, кому їхати до Москви?

– Не бачу в цьому потреби.

– Чому?

– А тому, що це буде кісткою для гризні. Кожен хоче їхати, кожен має моральне право поїхати, та не може кожен поїхати, бо із Закарпаття викликають всього п'ять чоловік.

Минуло небагато часу. Одного дня дзвінок Білоусова. Мене дома не було. Я прийшов додому, подзвонив до прийомної і дізнався од Марусі, що у Білоусова побували Тевельов і Томчаній. Білоусов запросив до себе.

– Так от, на вас скаржаться.

– Хто?

– Неважно! Скаржаться, що ви один вирішуєте питання, не радитеся. Ті, кого ви рекомендували до Москви, мало пишуть про сучасність...

– Знаю, хто скаржиться! Тевельов і Томчаній. Та кому-кому, а їм скаржитися немає чого!

– Скликайте збори!

– Для чого?

– Щоб збори вирішували, кому їхати!

– Зборів скликати не буду!

– Чому?

– Не буду кидати кістки, щоб люди гризлися на ній!

– Скликайте збори! Іван Михайлович не задоволений вашими вчинками!

– Іван Михайлович незадоволений? Добре! Я піду до Івана Михайловича, з'ясую, чим я винен, які у нього до мене претензії.

– Як комуніст, маєш на це право.

Потрапивши на прийом до І.М.Ваша, я переконався, що він навіть не знав про ту метушню, що була заціяна навколо нашої поїздки до Москви, що це справа, по суті, одного Повха. Вийшло, що постійні підкреслювання "Іван Михайлович обурений" були нічим іншим, як ширмою, за яку ховався Повх! О, той завжди при потребі знаходив ширму і спритно ховався за неї. Це методи не одного інтригана знаходити заслону для себе, за котру в потрібну хвилину можна б шустнути!

– Я тут у себе розберуся, а ти готуй людей до поїздки! – такі слова були сказані І.Вашем при прощанні.

У Москву їздили Боршош, Маркуш, Вовчок, Балла, я – і все було гаразд. Група наша була на добром рівні і в час обговорення творів, і в час виступів. Була зроблена корисна справа – Москву, Ленінград побачили люди, котрі ніколи тут не були, дечому навчилися і дечим збагатилися.

У липні 1958 року я був у відпустці. Провів її я в Києві за роботою – писав сценарій «Чому не шуміли смереки» і жив у готелі «Україна». В момент мого від'їзду я попросив секретаря-бухгалтера відділення Спілки т. Гедеша, щоб дав документи для оформлення справ по прийому в Спілку письменників товаришам: Жупану, Керекешу, Діяничу, книги яких повиходили і отримали схвальну оцінку. Повернувшись з Києва, я дізнався, що у відділенні Спілки письменників лежить заява аспіранта університету Балеги. виявилось, що в час мого від'їзду Повх викликав Ладичця до себе, наказав дати анкету Балезі, взяти од нього заяву і «поки нема Чендея» терміново розглянути справу. <...>

По поверненні моєму додому, на одних із зборів розглядалися справи про прийом В.Діянича, Й.Жупана, Ю.Керекеша. Справи були розглянуті позитивно.

М. Томчаній піднімається й питає, чому не розглядається справа Балеги, якого він разом з Тевельовим рекомендували для прийому.

– По-перше, справа Ю.Балеги не підготовлена: замість трьох рекомендацій в справі є тільки дві. По-друге, на мою думку, варто провести творчий вечір Ю.Балеги, на якому він виступив би зі звітом про роботу, на якому, зрештою, ми зважили б доробок і прийшли до висновку, наскільки доробок дає підстави для прийому в Спілку. Адаже ж йдеться про літератора, що не має окремої книги. <...>

Минуло небагато часу, як мене викликали в обком і дали прочитати скаргу Балеги, в якій він скаржився, що його не приймають до Спілки...

Мною було дано на скаргу досить категоричну, недвозначну пояснювальну записку, після якої швидкими темпами готувалося бюро обкому... <...> Секретар п.о. В.Ладичець просив, щоб «справу» дали первинній парторганізації, та Повх казав, що «Чендей – член пленуму обкому», що первинна п.о. не має права цього питання розглядати, бо Чендею настав час вказати на «найвищому рівні». Я, було, готувався до бюро... Та бюро з моєю присутністю так і не відбулося.

Доречно буде повернутися до справи Карабелеша, що підняла стільки галасу.

Після зборів літераторів у обкомі партії К.Черкашину було дано вказівку написати велику статтю про збори, в якій мав бути голосний абзац на мою адресу за те, що я нібито не громив Лінтура як такого, що вихваляв Карабелеша.

Черкашин попросив книги Карабелеша, щоб почитати їх і потім уже писати. Прочитавши «На смертельному рубежі» і «В Карпатах», К.Черкашин прийшов у обком і заявив, що Карабелешу треба в Ужгороді

пам'ятник ставити, а не писати статтю, яка б його паплюжила. Та після того, як його “відчитали”, він таки сів і статтю написав. Стаття в газетах надрукована не була.

Звітно-виборні збори у відділенні Спілки письменників відбулися 10 січня. В стані постійного нервового напруження, вичікування бюро, постійних чуток, що “готується справа”, нарешті після того, як я дізнався від Климпотюка про розмову Гончара, Малишка та Бориса Буряка з секретарями обкому, під час якої було сказано, що “далі Чендея терпіти не будуть”, особливого бажання працювати над доповіддю не було. До того ж збори відкладалися весь час, і в тому, що вони відкладаються, я чув саме тенденцію будь-що замінити секретаря новим. Та ким? Це в голову не приходило, бо поки що кандидатури, яка відповідала б вимогам усіх моментів, не бачив я.

Нарешті на збори ми таки зібралися. Перед зборами необхідно було в обком занести доповідь. Назад я її дістав попідкреслювану, зокрема в тих місцях, де йшлося про активізацію літературних сил, особливо літераторів старшого покоління. При зустрічі моєї з Собком і Білоусовим було вказано, що доповідь потребує “кардинальних” переробок, коли цього зроблено не буде, збори не відбудуться. Все вказувало на те, що потрібен був час – невеликий, але час, коли мали домовитися керівники про заміну секретаря. Видно, Повх спромігся переконати, що мене вже треба справді замінити іншим. Нехай! Досить було тих розмов, які вимотували душу, заставляли не раз переконуватися, що на посаді секретаря з питань ідеології у нас сидить людина справді випадкова.

Особливих поправок я в доповідь не вносив. Ще раз її проглянувши, я переконався, що в цьому немає особливої потреби. Місце про активізацію творчих сил, зокрема про “стариків”, я залишив без змін.

Після доповіді почалися виступи. Першим взяв слово Василь Вовчок. Він в основному говорив про літературну критику, про університетське літ. об'єднання.

Другим виступив Древницький. Літератор-початківець в п'ятдесят років пред'явив чимало претензій, – основною була, що у відділенні немає творчої атмосфери, допомоги молодим і т.д. (хоч тому молодому відділенню двічі організувало за чотири роки обговорення рукопису віршів...)

Виступ Афанасьєва. Ну що було чекати од людини, з якою добре знайомий як з інтриганом. Прикордонник на Закарпатті видав книгу віршів «Мои друзья» (наскільки пам'ятаю) десь у 1951 чи 1952 році. Книжечка вмістила всього кілька віршів, написаних справді непогано. Ту книжку я перший прорецензував, давши їй позитивну оцінку в «Молоді Закарпаття». Після першої книги Афанасьєва приймали на Закарпатті в Спілку. (Кого тільки у свій час не приймали до Спілки на Закарпатті! Добре пам'ятаю слова, сказані Корнійчуком одного разу: “Хто хоче стати членом Спілки письменників, хай їде на Закарпаття!”) Та виявилось, першої книги недостатньо, щоб бути прийнятим, і справа була в Києві відкладена. Минув певний час, Афанасьєв видав другу книгу віршів. (Про неї Гойда, було, сказав так: “В другу книгу віршів з посередніх вибрав гірші”.) Після другої книги Афанасьєва знову, вдруге, приймали до Спілки. Та Київ знову справи не затвердив. У 1954-му чи на початку 1955-го Афанасьєв був відкомандирований для служби десь на Камчатку чи куди. Раптом після 4-ох років він повернувся на Закарпаття. Одразу ж з'явився у відділення СПУ. П'яний, сів собі за стіл, курич увесь час і завів розмову про квартиру. Я сказав, що з квартирами в Ужгороді досить важко і радив йому десь знайти на перший раз приватне житло.

– Мне тут сказали, что если ты хочешь, можешь помочь... Что у тебя знакомство с Решетарём.

– Яке знайомство?

– Да ты знаешь, я даром не хочу... я бы так в пределах двух-трёх тысяч мог за это дело...

Такою розмовою я, принаймні, був здивований. Та що від п'яного чекати? Нарешті:

– Пойдём, посидим ?

– Де?

– В ресторане! Выпьем в честь моего приезда! – і стукнув пальцем по горлу.

– Не маю права! Я на роботі.

– Да что ты? Брось работу! (до речі, на “ти” ми не переходили!)

– Не могу. Може, іншим разом!

– Иншим разом само собой! Идём теперь.

Та я на вино не ішов.

Через кілька днів знову з'являється Афанасьєв:

– Вы меня в Союз будете принимать? Ты мне рекомендацию дашь?

– Я от дачи рекомендаций уклоняюсь! Мне как секретарю, их давать неудобно, и вообще относительно приёма в Союз я бы советовал повременить.

– Почему?

– Да потому. Вас четыре года не было в Закарпатье. Следовательно, вы потеряли с нашей писательской, да и не только с писательской организацией, но и с читателями, контакт. Считаю целесообразным издать новую книгу, напечатать стихи в альманахе, газетах, журналах, – и потом уже ставить вопрос о приёме.

– Нет, я хочу теперь! Я могу дать рукопись.

– По рукописям не принимают. Рукопись знаете вы, ваша жена и теща, -- читатель её не знает. После того, как мы оформляли дело для приёма, а его отклонили из-за слабой книги, закономерно в Киеве спросят, что делал писатель на протяжении четырёх лет и, уверен, отклонят.

Та не тут то воно було... Афанасьєв образився і навіть став подавати інтриганські запитання: “Может быть, вы и против того, что я сюда приехал?” і т.д.

І ось особиста образа через те, що його не зустріли ілюмінацією й оркестром, лягла в основу виступу про роботу відділення, хоч морального права він не мав про неї говорити.

Тевельов. Старий комерсант в житті і на ниві літератури.

“Человеку локти даны для того, чтобы их чувствовать, а не для того, чтобы ими толкать товарища!” – слова Тевельова. До них залишається додати: “Людині лікті не для того, щоб ними проштовхуватися в Спілку, і не для того, щоб проштовхуватись до дешевої слави і видавництва...” <...>

Виступ Томчання – бабська плітка, негідна добропорядної сільської баби, що бісється од безділля, – не письменника.

Виступ Цибульського – жовч з камінцями. Мабуть, нічого кращого від Тевельова, Томчання, Цибульського, Афанасьєва, Древницького було й чекати. В каламуті їх виступів тонули виступи Маркуша, Вовчка, Діянича, Балли...

Та найцікавішим був фінал.

Перерва. До мене підходить жінка Гойди:

– Іване, Іване, як я вас шкодувала! Як мені вас було жаль! Я тільки тепер побачила, в якому бруді і багні сидів мій Юрко протягом цілих семи років!

Повх з’явився тоді, коли читали резолюцію. Покликав мене до окремої кімнати. Дав покликати Собка і Білоусова.

– Ну як ви оцінюєте збори?

– Мені здається, що поряд з слухними зауваженнями, вони збилися на дрібне, особисте.

– Бачите, треба людей виховувати! – мовив цинічно, сзуйтськи. – Відносно секретаря. Бюро рішило вас не рекомендувати.

– Я ніяких претензій нікому не буду пред’являти. Навпаки, буду радий, що матиму більше змоги працювати творчо. А кого?

– Ладижця!

– Добре, я його підтримаю!

Засідання бюро. На бюро була виголошена Повхом промова, яку він мав виголосити перед всіма на зборах.

Таким був фініш моєї чотирьохрічної роботи – роботи мозольної, важкої нестерпно, роботи, в час якої двічі знайомилися з нашими стосунками з Повхом у ЦК КПУ – Корнієнко і Кодуфор і один раз у ЦК КПКР – Чернодзан; тричі давали багато правди мені, тричі підкреслювали, що ті незгоди, які існують – виникають по роботі, є явищем природним, це незгоди не великого, кардинального порядку.

Досить я нагледівся на немудру гру, котра аж нікому не потрібна. Що говорить хочби такий факт. Перед тим, як приймати Боршоша і Луку Дем’яна в члені Спілки, я погоджував питання з Повхом. Відповідь отримав цілком позитивну щодо прийому. Коли ж ми їх прийняли, Повх питає:

– Чому ви їх приймали?

Чого варта хоч би така ситуація? Патрусу порекомендували виступити в пресі з самокритикою. Патрус статтю написав. Вона світа не увиділа. Патрус на збори приїхав. Патруса зараз викликають в обком для розмови, щоб його залучити до діяльності. Двоїста, фальшива гра. Чого варта метушня навколо виступу П.Лінтура в «Наукових записках» про щоденник Митрака! Можна людину критикувати, вчити, переконувати, але не довбнею, не так, щоб кості тріщали і жити не хотілося!

Трагедія високопоставлених керівників починається там, де починається змішування особистого з великим, загальним. Де випирає особа керівника як такого, особа зі всіма притаманними людині недоліками, в тому числі і такими слабкими сторонами, як злоба і особиста неприязнь.

Та велике, світле, правдиве рано чи пізно бере верх. І візьме!

20 січня 1959 року. Ужгород.

Матеріал до друку підготувала Марія Трещак